

Discours religieux : langages, textes, traductions
Barbara Marczuk & Iwona Piechnik (dir.)
Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2020

Ewa Stala
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

**Słownictwo religijne
w *Vocabulario de lengua
guarani* o. Blasa Pretovio
– przyczynek do badań
nad leksykografią
hispanoamerykańską**

Wspomnienie

Zanim przejdziemy do samego artykułu, pozwolę sobie na dwa wspomnienia z panią Profesor Urszulą Dąmbuską-Prokop w roli głównej, bo Jej dedykuję niniejszy tekst. Kiedy lata temu, zaczynałam pracę na uniwersytecie, pewnego dnia podeszła do mnie Pani Profesor, mówiąc, że gdybym potrzebowała jakiegokolwiek pomocy, służy radą. Nigdy nie miałam z Nią zajęć, nie była promotorem mojej pracy doktorskiej, ale poczułam ogromną wdzięczność za tę koleżeńską, bezinteresowną solidarność i chęć pomocy. Drugie wspomnienie, pewnie bardziej żartobliwe, które towarzyszy mi do dziś, dotyczy... tortu. Pewnego dnia, na zebraniu ogólnym Instytutu, Pani Profesor z dumą poczęstowała nas przygotowanym przez siebie tortem

(pysznym, pamiętam). Szczerze mówiąc, jako młoda asystentka, poczułam rozczarowanie: osoba z takimi osiągnięciami naukowymi chlubi się upieczonym tortem? Po latach przyznaję Jej rację: opublikowałam już kilka książek naukowych, ale nie odważyłam się upiec ani jednego tortu... Dlatego, i za osiągnięcia naukowe, i za tort (pewnie jeden z wielu): *chapeau bas*, Pani Profesor.

A ponieważ spora część dorobku Jubilatki dotyczy literatury religijnej, w szerokim rozumieniu tego słowa (cf. Dąbska-Prokop 1992, 1993, 1996, 2006, 2008), wydało się nam ciekawe zerknąć pod tym kątem na słownik autorstwa pewnego jezuitę. Nie tylko dlatego, że jest to jeden z pierwszych słowników dwujęzycznych języka hiszpańskiego i języka guarani, ale też dlatego, że szczęśliwie jesteśmy w Krakowie w posiadaniu jedyne, jak głośzą ustalenia naukowe, egzemplarza tego wydania. Zanim jednak przejdziemy do samej analizy, na początek kilka uwag o historii leksykografii amerykańskiej, samym słowniku i jego autorze.

***Vocabulario de lengua guarani* w historii leksykografii języków tubylczych Ameryki Południowej**

Pierwszym słownikiem języka guarani jest prawdopodobnie zaginiony *Vocabulario guaraní-español y español-guaraní* hiszpańskiego franciszkanina Luisa de Bolaños (1540–1629), inicjatora tzw. redukcji¹ na terenie Paragwaju. Dokładna data tego dzieła do dziś pozostaje nieustalona (Hernández 2018: 123). Graciela Chamorro (2014) wspomina jeszcze o dziele pt. *Phrases selectas* prawdopodobnie z 1687 roku, przypisywanemu m.in. bohaterowi naszego artykułu, Pablo Restivo, ulepszonej wersji *Tesoro de la Lengua Guaraní* Antoniego Ruiza de Montoyi z 1639 roku.

Fakt, że pierwsze słowniki zestawiające te dwa języki powstały dopiero w XVII wieku może budzić zdziwienie, zważywszy, że przecież Kolumb pojawia się w Ameryce pod koniec wieku XV, a poznawanie Nowego Świata wiązało się z działalnością misyjną i kontaktami językowymi. A to właśnie w znakomitej większości misjonarze (głównie jezuitę, dominikanie i franciszkanie), zmuszeni skonfrontować się z ogromną ilością języków typologicznie odmiennych od hiszpańskiego², stanęli autorami pierwszych słowników i gramatyk języków tubylczych. Tymczasem działalność leksykograficzna jest ściśle powiązana z porządkiem odkryć geograficznych i organizacją administracyjną zajmowanych terenów. Jako pierwsze założone zostały Wicekrólestwa Meksyku (ze stolicą w mieście Meksyk) i Peru (ze stolicą w Limie) i to tam powstaną pierwsze prace leksykograficzne i pierwsze drukarnie. W 1524 roku, w mieście Meksyk zostaje założona pierwsza

¹ Redukcje misyjne (hiszp. *reducciones*) były osiedlami indiańskimi pozostającymi pod opieką misjonarzy, głównie jezuitów.

² Szacuje się, że na terytorium aktualnego Meksyku było ich około 135 (Acero Durántez 2003), a na terenie Argentyny 35 (Censabella 1999).

drukarnia w Nowym Świecie³, a pierwsze manuskrypty to lista czasowników pt. *Vocabulario de verbos nahuas* autorstwa franciszkanina Andrésa de Olmos z ok. 1547 roku, a następnie anonimowy *Vocabulario trilingüe castellano, latín y náhuatl* z ok. 1550 roku, zaś w 1555 roku ukazuje się pierwszy drukowany słownik *Vocabulario de la lengua castellana y mexicana* franciszkanina Alonso de Moliny.⁴ Dopiero w 1776 roku powstaje odległe geograficznie i nieobfitujące w metale szlachetne czy cenne przyprawy (stąd brak zainteresowania ze strony hiszpańskich władców i konkwistadorów), Wicekrólestwo la Platy (którego tereny należały do tychczas do Wicekrólestwa Peru) i dopiero wówczas rozpoczyna się tam działalność misyjna w dominującym na tym terenie języku guarani⁵. Realizują ją przede wszystkim jezuici zakładając swoje misje, tzw. redukcje, i to w jednej z nich powstanie na początku XVIII wieku cała seria dzieł, w tym interesujący nas *Vocabulario de la lengua guarani* o. Blasa Pretovio.

Informacja o autorze i jego dziele

Rzeczywiste nazwisko misjonarza to Pablo Restivo, natomiast Blas Pretovio to jego anagram. Pretovio z pochodzenia był Sycylijczykiem, urodzonym w 1658 roku w Mazzarino. W wieku 19 lat wstępuje do zakonu jezuitów, a w 1869 wyrusza na własną prośbę z Sewilli do Ameryki, aby rozpocząć działalność misyjną. Dociera do redukcji Candelaria (wówczas Paragwaj, obecnie prowincja Misiones w Argentynie) i tam składa śluby wieczyste. W 1707 roku dociera do Boliwii, gdzie pracuje z plemieniem Chiquitanos, powraca do Paragwaju, gdzie w latach 1719–1721 piastuje stanowisko przełożonego misji, a w latach 1723–1724 rektora jezuickiego kolegium. Usunięty ze stolicy, powraca do redukcji Candelaria, gdzie umiera w 1740 roku. G. Chamorro (2018), która podaje te dane biograficzne wymienia także jego dzieła: *Arte de la lengua guarani por el Blas Pretovio*⁶ oraz *Vocabulario del P. Blas Pretovio de la Compañía de Jesús* z 1696 roku, przechowywane obecnie w Grenadzie; poszerzone wersje dzieł swojego mentora, o. Ruiza de Montoya: *Manuale ad usum Patrum Societatis Jesu* z 1721 roku, *Vocabulario de lengua guarani* (pełny tytuł: *Léxicon hispano-guaranicum – Vocabulario de lengua guarani*) z 1722, *Arte de la lengua guarani* z 1724 roku (wydana drukiem w 1892), *Compendio de los vocablos más usados de la lengua Española y Guaraní* z 1729, *Vocabulario de*

³ Polecamy lekturę dwóch monografii: García Aguilar & Rueda Ramírez (2010) czy Guibovich Pérez (2019). Pierwsza traktuje o drukarniach, bibliotekach i czytelnikach w kolonialnym Meksyku, druga o sztuce drukarskiej w Limie.

⁴ Szczegółowa lista i skrótowy opis dzieł w: Hernández (2018).

⁵ O ewangelizacji w Ameryce m.in. Oesterreicher (2010), a o ewangelizacji jezuitów m.in. Marzal (2005).

⁶ Informacja o autorze i link to tego dzieła są na stronie Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: [http://www.cervantesvirtual.com/obra/arte-de-la-lengua-guarani-por-el-p-blas-pretovio-de-la-compania-de-jesus-en-el-vruguay-ano-de-1696/\(08.11.2019\)](http://www.cervantesvirtual.com/obra/arte-de-la-lengua-guarani-por-el-p-blas-pretovio-de-la-compania-de-jesus-en-el-vruguay-ano-de-1696/(08.11.2019)).

todos los vocablos usados en la lengua guaraní z 1729 oraz dzieła jedynie przypisywane jezuitcie: wspomniane *Phrases selectas y modos de hablar* de 1687 (mało prawdopodobne, jako że Pretovio przybywa do Ameryki cztery lata później), *Arte y un Vocabulario de la lengua Chiquitana* oraz *Catecismo* – to ostatnie dzieło było połączeniem gramatyki ze słownikiem, ale pozostaje nieodnalezione, a o jego istnieniu wiemy jedynie z poświadczeń w innych dokumentach⁷. Co ciekawe, autorka nie wymienia ani jego gramatyki *Brevis Linguae Guarani Grammatica* wydanej drukiem w 1890 roku (przechowywanej w zbiorach Museo Mitre w Buenos Aires⁸), ani *Vocabulario de lengua guarani* z 1728. To ostatnie wymienia Hernández w swojej monografii⁹, dodając, że jedyny egzemplarz znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej: “Este diccionario lo encontramos actualmente en la Jagiellonian Digital Library (Cracovia)” (Hernández 2018: 159). A ponieważ to właśnie ten słownik stanowi podstawę naszych badań, zamieszczamy kilka informacji na jego temat. Niemal wszystkie pochodzą z opracowania N. Czopek (2008), powstałego w ramach projektu *Fibula*.¹⁰ Sam słownik dotarł do Europy prawdopodobnie po wypędzeniu jezuitów z Ameryki w 1767 roku, został skatalogowany w Pruskiej Bibliotece Państwowej 11 grudnia 1865 roku, przekazany tam, jak informuje notatka ołówkiem, przez pruskiego konsula generalnego Ameryki Południowej, którym był Friedrich Hermann Herbert von Gülich. W czasie drugiej wojny światowej rękopis został ukryty w Książu. Obecnie stanowi część tzw. depozytu berlińskiego, jego sygnatura to Hisp. Quart 60.¹¹ Data, o jakiej wspomina Hernández, czyli 1728, figuruje na pierwszej stronie (MDCCXXVIII), ale na stronie 252v^o znajdujemy datę 1733, a na stronie 332 r° figuruje data 1737.

Zgodnie z opisem N. Czopek (2008) dzieło zostało spisane przez dwóch kopistów: część pierwsza (str. 1r^o–252 r°) napisana została ręką pierwszego kopisty, a część druga (str. 252v^o–332 r°) jest wyraźnie napisana przez inną osobę. W tekście widoczne są notatki i poprawki pisane różnym charakterem pisma, w tym w części pierwszej figurują notatki pisane ręką drugiego kopisty. To oznaczałoby, że pierwsza część, do strony 252v^o, powstała w latach 1728–1729; druga, do str. 332 r°, w latach 1733–1737, a potem obie części zostały połączone i oprawione. Dodatkowo, w formule umieszczonej na końcu części drugiej (str. 332r^o), pojawia

⁷ Niederehe (1999: 54) w trzecim tomie swojej bibliografii (lata 1701–1800) wymienia jedynie dwa dzieła tego jezuita: jako edytora *Vocabulario de la Lengua Guarani* autorstwa A. Ruiza de Montoya z 1722 roku (str. 54) oraz *Vocabulario de la lengua guarani* z 1726 roku Blasa Pretirio (sic).

⁸ Informacje te przekazała nam mgr Norah Schmeichel, której serdecznie dziękujemy za dotarcie do katalogu biblioteki i szczegółowe badanie.

⁹ Hernández (2018: 159) wspomina, że w katalogu w Museo Mitre “znajduje się fiszka o numerze rejestru 4130: *Compendio de los vocablos más usados de la lengua española y guaraní, sacado del vocabulario del padre Pretovio*”.

¹⁰ Więcej informacji na: <http://info.filg.uj.edu.pl/fibula/>.

¹¹ Dzieło dostępne na stronie Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej (Jagiellonian Digital Library): <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/343963/edition/328511/content> (10–17.11.2019).

się miejsce powstania: *San Borja* oraz inicjały kopisty: *J.B.*, a na str. 253r^o–332r^o dołączony został aneks z tłumaczeniem dzieła *Conquista espiritual* o. Antonio Ruiz de Montoya (Melià w: Czopek 2008). Jak twierdzi autorka opisu, *Vocabulario* służył jezuickim misjonarzom jako podręcznik. W porównaniu z wersją z 1722 roku, egzemplarz z 1728 jest bardziej obszerny, dodane zostały pewne informacje o użyciach dialektalnych oraz usunięte niektóre wyrazy, które wyszły z użycia. Możemy zatem przypuszczać, że pierwowzorem dzieła był słownik o. Ruiza Montoya, a wersja z 1728 r. jest poszerzoną wersją z 1722 r., do której jezuita o inicjałach J.B. dodał teksty w guarani albo skopiował teksty autorstwa Blasa Pretovio.

Jeśli chodzi o makrostrukturę słownika, hasła zostały uporządkowane alfabetycznie (czasem z bardziej szczegółowym podziałem np. *A przed...*), zaczynają się od litery *A* (str. 3r^o) i kończą wyrazem *zurdo* (str. 252 v°). Szacunkowo w słowniku figuruje ok. 7000 haseł.

Z kolei mikrostruktura nie jest jednorodna: znajdujemy hasła, złożone wyłącznie z wyrazu hasłowego i odpowiednika w guarani, ale też artykuły hasłowe o wiele bardziej złożone, z przykładami użycia, objaśnieniami, a czasami wręcz całymi mini-traktatami, które nie zawsze zawierają sam wyraz hasłowy, często obfitują natomiast w rozmaite informacje dodatkowe. Na przykład, pod hiszp. hasłem *árbol* ‘drzewo’ (str. 41r^o) czytamy: *infrutifero, frutifero, arboleda frutifera, cascara de arbol, rama del arbol, brote del arbol, arbol seco, podrido, verde, derecho, ñudo de Arbol, raiz del Arbol, Goma ò resina del Arbol, Tronco del Arbol, Arbol ò palo delgado, Lo demas vease en el Tesoro*. Czyli: „nieowocowe, owocowe, sad owocowy, kora drzewna, gałąź drzewa, pęd drzewa, drzewo suche, zgniłe, zielone, proste, słoń drzewa, korzeń drzewa, żywica drzewa, pień drzewa, cienkie drzewo albo pień, więcej zob. w Thesaurusie”.

Przedstawienie metodologii i zebranego materiału

Na samym początku tego dzieła (str. 2v^o) czytamy notatkę autora: „na końcu przedstawię do nauki inne słowa, których nie wspomniałem do tej pory, a także przedstawię kilka właściwych i eleganckich sposobów mówienia wybranych spośród autorów najwyższej klasy i niech będzie to wszystko dla miłości Boga, zdrowia tych dusz i ulgi początkujących braci”.¹² Biorąc pod uwagę ten zamiar, ale też miejsce i czas powstania słownika, a także stan duchowny jego autora, postanowiliśmy sprawdzić, czy rzeczywiście zostały umieszczone terminy związane z tematyką religijną i jak zostały opracowane. W pierwszej kolejności poszukaliśmy zatem w całym słowniku haseł tematycznie związanych z religią. Nie jest to zasadnicza część studium, ale daje wgląd w badaną tematykę. Następnie, bazując na razie

¹² W oryginale: *Al fin pondré por aprender otros vocablos que no se me han ofrecido por aora, y pondré tambien algunos modos de hablar propios, y eleghantes sacados de autores de primera clase y sea todo por amor de Dios, Salud de estas almas, y alivio de los Padres principiantes.*

na małej próbie materiału, wyekscerpowaliśmy cały materiał leksykograficzny związany tematycznie z religią, następnie uporządkowaliśmy go według ich wewnętrznej struktury oraz poddaliśmy ich zawartość analizie na poziomie graficzno-fonetycznym, morfo-składniowym oraz leksykalno-semantycznym.

Okazuje się, że w słowniku nie figurują takie terminy jak „apostoł”, „ewangelia” czy „religia”. Na str. 115v^o pod hasłem *Dios* ‘Bóg’ znajdujemy: *Dioses falsos y Dios verdadero* – czyli ‘bogowie fałszywi i Bóg prawdziwy’, jasne odniesienie do religii monoteistycznej. Pod hasłem *Diablo* (str. 114r^o) figuruje tylko jeden odpowiednik w guarani: *añanga*, ale już w haśle poświęconym leksemowi *demonio* (102v^o) – *Añang* znajduje się imiesłów *endemoniado* ‘opętany przez demona’ i zdanie: *El Pecador es esclavo o presa del Demonio* ‘Grzesznik jest niewolnikiem albo ofiarą demona’. Natomiast *ángel* ‘anioł’ może być dobry (*bueno*), stróż (*de guarda*), przy tym zły anioł nie ma ciała: *No tiene cuerpo angel malo* i w tym samym artykule hasłowym pojawia się wyraz *Demonio*, syntagma *tentacion del Demonio* ‘kuszenie przez demona’ i rozkaz *Ve Demonio*¹³ ‘odejź, demonie’. Autor umieszcza czasowniki związane z religią katolicką: *comulgar* ‘przyjmować komunię św.’ (135v^o), *santiguarse* ‘przeżegnać się’ (227v^o) czy nazwy sakramentów: komunia czyli *comunion* (78r^o), spowiedź czyli *confession* (80v^o, wraz z derywatami: *confessionario* ‘konfesjonał’, *confessor* ‘spowiednik’, bierzmowanie czyli *confirmación. sacramento* (80v^o) czy ostatecznie namaszczenie czyli *unción* (246r^o). Grzesznik, według informacji zawartych w słowniku, (str. 197r^o, s.v. *pecador*) może być ztwardziały (*recidivo*) i, jak zobaczymy, zagadnienie grzechu jest jednym z czołowych tematów wspomnianych mini-traktatów. I tak, na str. 196v^o pojawia się termin „grzech” (*pecado*) i dodatkowe wyrażenia: żal za grzechy (*pesame de mis pecados*), grzech śmiertelny (*pecado mortal*), grzech lekki (*pecado venial*) oraz stwierdzenie, że grzech niszczy i zabrudza nasze dusze czyniąc je przykrymi (dosł. obrzydliwymi) Bogu: *El pecado hace daño a nuestras almas, La ensucia. La pone asquerosa ante Dios*. Na str. 197r^o (s.v. *pecar* ‘grzeszyć’) następuje dalszy ciąg traktatu o grzechu: formuły takie jak *peque con ella* ‘zgrzeszyłem z nią’, *peque contra ti* ‘zgrzeszyłem przeciw tobie’, *me llegue a ella: peque con ella* ‘dotarłem do niej: zgrzeszyłem z nią’, *erré* ‘zabłądziłem’, *passe quebranté los mandamientos de Dios* ‘przekroczyłem przykazania boskie’, *dice me engañe con el Ablat* ‘mówi oszukałem z Ablatem’, *hablando de muger, dice, que peco con ella, peque solicitado de ella, o de el* ‘mówiąc o kobiecie, mówi, że zgrzeszył z nią, zgrzeszyłem pożądam jej albo jego’ – to nic innego, jak formuły wypowiedziane w trakcie spowiedzi, której ogromną wagę podkreśla autor na str. 219v^o (s.v. *remediar* ‘zarazić’): *la buena confesión es el verdadero remedio del Alma* ‘dobra spowiedź to prawdziwe lekarstwo dla duszy’. Inne terminy religijne odnoszą się m.in. do relikwii świętych (*reliquias de los santos*, 219v^o), ducha (*espíritu*, 135v^o), ale z dodaniem, że duch ludzki to dusza oraz z wyrażeniem ‘duchy witalne’: *espíritu del hombre v. Alma, espíritus vitales*. Naszą uwagę zwraca fakt, że na str. 99v^o wyra-

¹³ We wszystkich przykładach zachowujemy oryginalną grafię.

zenie „dziękować” czyli *dar gracias* tłumaczone jest jako „Bóg zapłać” (*Dios te lo pague*).

Ze względu na ograniczoną objętość artykułu, dokładnej analizie postanowiliśmy poddać tylko str. 3r^o–52r^o (litera *A*), koncentrując się wyłącznie na hasłach związanych z tematyką religijną. Są wśród nich zarówno hasła składające się tylko z wyrazu hasłowego i odpowiednika w guarani: abstynencja (*abstinencia*, 7v^o); rozgrzeszony (*absuelto*, 7v^o); bronić się przed szatanem znakiem krzyża (*arrancarse con la señal de la Cruz contra el Demonio*, 42r^o); o duszy: wychodzić z umierającego (*arrancarse le el alma muriendo*, 42v^o); porwać się na Boga (*arreatarse en Dios*, 43r^o); wzdychasz, idziesz do nieba (*aspiras, handas al cielo*, 45v^o), ale też hasła bardziej kompleksowe, wśród których możemy wyróżnić kilka rodzajów.

Najliczniejszą grupą są hasła, w których, oprócz odpowiednika w języku guarani, autor zamieszcza przykłady użycia danego leksemu, oczywiście o tematyce religijnej: na str. 19v^o *Agotar* ‘wyczerpywać’ – *El ser de Dios por su grandeza agota el entendimiento* ‘istota Boga poprzez jego wielkość wyczerpuje zrozumienie’; 20r^o *Agrado* – *Es del agrado de Dios* ‘przyjemny – jest przyjemny Bogu’; 22r^o *Ahuyentar* – *Santiguandose ahuyento al Demonio* ‘przeganiać – czyniąc znak krzyża przeganiam diabła’; 26r^o *al contrario* – *La virtud hermosa nuestra alma, al contrario el vino la afea* ‘przeciwnie – cnota piękniejsza naszą duszę, przeciwnie, wino czyni ją brzydką’; 29v^o *alumbrar* – *Jesu Christo el que nos alumbrar, nos haze ver loque conviene a nuestras almas* ‘oświecać – Jezus Chrystus, który nas oświeca, pozwala nam dostrzec, co jest dobre dla naszych dusz’; 30r^o *amancillar, ensuciar algo* – *el peccado venial amancilla nuestra alma* ‘niszczyć, brudzić coś – grzech powszedni plami naszą duszę’; 30r^o *amar* – *Jesu Christo dexo de amarse, esto es: nos amó mas que a si mesmo, muriendo por nosotros* ‘kochać – Jezus Chrystus przestał kochać siebie, to znaczy: umiłował nas bardziej niż siebie, umierając za nas’; 31r^o *amigo* – *Amigo Dios, el a quien Dios ama, el que ama a Dios* ‘przyjaciel – Przyjaciel Bóg, ten, którego Bóg kocha, ten, który kocha Boga’; 31v^o *amor* – *el amor que Dios nos tiene, El amor que nos tenemos a Dios* ‘miłość – miłość, którą Bóg ma dla nas, miłość, którą mamy dla Boga’; 33r^o *antes de yr, hazer, antes que vaya, haga etc.* – *Para nunca salir del Purgatorio antes de satisfacer plenamente* ‘przed pójściem, zrobieniem, zanim pójdzie, zrobi itp. – Żeby nigdy nie opuścić czyśćca, zanim się zadośćuczyni (za grzechy)’; 38v^o *apretar* – *apretose la gente dentro la yglesia* ‘cisnąć się – ludzie cisnęli się w kościele’; 39r^o *apropiarse* – *Esso que Xpto. N.S. dixo a los Apostoles, S. Xavier lo cumplio, apropiando se lo asi* ‘wziąć do siebie – wszystko, z wyjątkiem tego, co Nasz Pan powiedział apostołom, św. Ksawery spełnił, biorąc to do siebie w ten sposób’; 41r^o *arcaduz* – *La Virgen Madre de Dios es arcaduz delos beneficios de Dios* ‘naczynie – Dziewica Matka Boża jest naczyniem korzyści Bożych’; 41r^o *Arco de edificio* – *con arco de estrellas brillantes nro Señor adorno la cabeça de Maria Santissima* ‘łuk budowlany – łukiem świejących gwiazd Nasz Pan ozdobił głowę Najświętszej Maryi Panny’; 41v^o *Ardor del fuego, del sol, etc.* – *El ardor del fuego del Purgatorio es ygual al del infierno, solo en la duracion se diferencian* ‘płonący ogień, słońce itp. – płonący

ogień czyścowy jest równy płomieniowi piekielnemu, różnią się tylko czasem trwania'; 41v^o *arienda* – *Arienda suelta fui corriendo. Arienda suelta como un caballo andas por el camino del infierno* 'na oślepie – na oślepie pobiegłem. Na oślepie jak koń kroczyś ścieżką do piekieł'; 44r^o *arrojar cosas, personas, basura de plural* – *con mucho enojo arrojara echarà à los peccadores al infierno* 'wyrzucać rzeczy, ludzi, wiele śmieci – z wielkim gniewem wyrzuci grzeszników do piekła'; 47r^o *assunto materia del Sermon* – *Esto tendré por asunto de lo que os he de predicar* 'przedmiot kazania – to będzie tematem tego, co mam wam głosić'; 49v^o *atribuirse* – *Esto mas se debe atribuir à Dios, que al hombre* 'przypisywać – należy to przypisywać bardziej Bogu niż człowiekowi'; 51r^o *Autor, vt. Dios es el autor de todas las cosas. El Demonio es el autor, y causa de los enemistades. Auto del peccado* 'Autor, np. Bóg jest autorem wszystkich rzeczy. Diabeł jest autorem i przyczyną wrogości. Akt grzechu'.

Czasem pojawia się tylko odpowiednik w guarani, a po hiszpańsku rodzaj definicji opisowej, w której nie figuruje omawiana forma leksykalna: 20r^o *Agradar* – *Dios te lo pague palabras de agradecimiento* 'dziękować – Bóg niech wam zapłaci słowa podziękowania'; 23r^o *Ayunar* – *viernes Dia de abstinencia de carne, No acordandome que era viernes, comi carne, Aun teniendo bastante comida de viernes, comi carne. No se come dos veces en dia de ayuno* 'Pościć – piątek, dzień abstinencji od mięsa, Nie pamiętając, że był piątek, zjadłem mięso, Mając wystarczającą ilość żywności na piątek, zjadłem mięso. Nie je się dwa razy w dniu postu'; 26v^o *al descuydo* – *quando me nos (sic) pensamos vendrà la muerte* 'mimoходом – kiedy najmniej o tym myślimy, nadejdzie śmierć'; 26v^o *alegrar a otro* – *Nota que el (Amboari) si habla de muger regularmente quiere decir, que pecco con ella solicitado de ella, aunque tam bien algunos lo usan aviendola el solicitado. Si habla de varon muchas vezes quieren decir: que le ayudó ó aconsejo en el hurto, u otra cosa* 'ucieszyć bliźniego-innego – Zauważ, że (Amboari), jeśli mówi o kobiecie, oznacza, że zgrzeszył z nią na jej prośbę, chociaż niektórzy też go używają, sami jej pożądając. Jeśli mówi o mężczyźnie, wiele razy ma na myśli: że pomógł lub doradził w kradzieży albo czymś innym'; 27r^o *alevoso ser, traydor, hombre de dos caras el Indio dice de dos coraçones, Judas se llevo à Christo con coraçon doblado* 'zdradziecki, być zdrajcą, o dwóch twarzach, Indianin mówi o dwóch sercach, Judasz przyszedł do Chrystusa ze złożonym (dosł. fałszywym, podwójnym) sercem'; 30r^o *amar* – *Estoy muy encendido de amor de Dios. Solo la madre de Dios es el asiento de mi coraçon* 'kochać – jestem bardzo zakochany w Bogu. Tylko Matka Boża jest siedzibą mego serca'; 35v^o *aparecerse el que se çabullo* – *Los peces sacavan la cabeça estando predicando S. Antonio* 'pojawiać się o tym, który zanurkował – ryby wystawiały głowy, kiedy św. Antoni głosił kazanie'; 35v^o *apartarse* – *no dexo de alabar à Dios, no cessa de llamar a Dios* 'oddalić się – nie przestaję wychwalać Boga, nie przestaje wzywać Boga'; 43r^o *arrepentirse de sus pecados* – *Al que no cumplir la voluntad de Dios, que avia de aver cumplido perfectamente. Tambien se puede explicar el arrepentimiento con el deseo de no aver hecho lo que hizo vt. Oxala no ubiera ydo, bueno ubiera sido, que yo ubiera muerto antes de hazer esso*

etc. ‘żałować za swoje grzechy – Ten, kto nie wypełnia woli Boga, którą powinien był wypełnić doskonale. Możesz także wytłumaczyć żal pragnieniem, aby nie zrobić tego, co zrobiłeś. Obym nie był poszedł, dobrze byłoby gdybym był umarł przed zrobieniem tego itp.’; 43v° *arriesgarse – con alegria me expondre a la muerte por Dios* ‘ryzykować – z radością wystawię się na śmierć dla Boga’; 45v° *aspiras, hanelas al cielo* ‘wzdychasz, tęsknisz za niebem’; 46v° *assiento dar – no hay lugar en que Dios no esta* ‘dać miejsce – nie ma miejsca, w którym nie byłoby Boga’.

W nielicznych wypadkach pojawia się synonim: 46v° *assiento ò lugar – trono de Dios* ‘siedzenie albo miejsce – tron Boga’ albo synonim wraz z przykładem: 22v° *Aynas – mas antes, aynas quiero morir que pecar* ‘wcześniej – wcześniej, wcześniej wolę umrzeć niż zgrzeszyć’; 46r° *assi mesmo, assi tambien – Assi como el sol alumbrá la tierra, de la misma manera Jesu Christo alumbrá las almas* ‘tak jak, tak samo – Tak jak słońce oświeca ziemię, tak samo Jezus Chrystus oświeca nasze dusze’.

W niektórych hasłach umieszczony został odpowiednik, ale też hasło powiązane: 20v° *Agua – agua bendita* ‘woda – woda święcona’; 20v° *alma – nuestra alma, alma que salio del cuerpo* ‘dusza – nasza dusza, dusza, która uszła z ciała’; 33r° *animas – de los difuntos* ‘dusze – zmarłych’; 37v° *aplicar la satisfacciòn para las almas v. Indulgencia* ‘zadośćuczynić duszom zob. Odpust’.

W kilku przypadkach mamy do czynienia zarówno z wyjaśnieniem, jak i przykładem użycia: 44r° *arrojar lexos – Dios no carga la mano con trabajos. S. Miguel arrojó al Demonio echandolo al fuego eterno* ‘odrzucać – Bóg nie obciąża ręki pracą. Św. Michał wrzucił Diabła do wiecznego ognia’; 45v° *asegurar afirmando ò confirmando ... El Demonio al que haze huyr con muger con laqual no esta casado, lo tiene seguro para el infierno* ‘upewnić się, zapewniając lub potwierdzając ... człowiek, którego Demon skłania do ucieczki z kobietą, z którą nie jest żonaty, jest skazany na piekło’.

Analiza zebranego materiału językowego

Pod uwagę został wzięty materiał z pięćdziesięciu pierwszych stron słownika. W sumie odnaleźliśmy w nim 47 leksemów i wyrażeń związanych tematycznie z zagadnieniami religijnymi. Materiał ten, rzecz jasna, służyć może też jako ilustracja stanu języka hiszpańskiego, jakim posługiwano się w jezuickich redukcjach w okresie powstawania słownika. Uwagę zwraca łacińska grafia niektórych wyrazów: *quando, pecco, peccador, Christo, differencian*, ale też ortografia spotykana w hiszpańskim tzw. Złotego Wieku (XVI–XVII w.):

- podwójne *-ss-* w pozycji interwokalicznej: *assunto, asegurar, assi, asiento, cessa, esso, santissima* (akt. *asunto, asegurar, así, asiento, cesa, eso, santísima*),
- zapis welarnego [x] za pomocą *g/x*: *lexos, muger, dexo, dixo, Xavier* (akt. *lejos, mujer, dejó, dijo, Javier*),
- użycie grafemu *ç*: *coraçon, çabullo, cabeça* (akt. *corazón, zambulló, cabeza*),

- wciąż używany zapis tzw. spółgłosek świszczących za pomocą grafemów *ç/z/ss*: *vezes, haze, esso, coraçon, çabullo, cabeça* (akt. *veces, hace, eso, corazón, zambulló, cabeza*),
- zamienne użycie półsamogłoski *i/y*: *huyr, aynas, traydor, yr, yglesia, ygual, descuydo* (akt. *huir, aina, traidor, ir, iglesia, igual, descuido*),
- zamienne użycie grafemów *b/v*: *ubiera, aviendo* (akt. *hubiera, habiendo*),
- nieustalona grafia *h*: *ubiera, hanelas, avia, aviendo, handas* (akt. *hubiera, anhelas, había, habiendo, andas*),
- brak akcentu graficznego: *mas, salio, Maria, tambien, avia* (akt. *más, salió, María, también, había*) albo użycie akcentu ciężkiego: *à* (akt. *a*), niekiedy w miejsce akutu: *vendrà* (akt. *vendrà*),
- zapis nosówek za pomocą *m* albo brak nosówki: *tam* (akt. *tan*), *çabullo* (akt. *zambulló*),
- brak konsekwencji w grafii zaimków osobowych w funkcji dopełnienia: *apropriando se lo, arrancarse le*.

Oczywiście, trudno stwierdzić z całą pewnością, na ile przestarzała grafia jest odbiciem fonetycznej realizacji poszczególnych dźwięków, a na ile zapis, jak to zwykle bywa w języku, pozostaje wtórny i zapóźniony w stosunku do mowy. Na poziomie fonetycznym widoczne jest przede wszystkim nieustalone użycie samogłosek nieakcentowanych (np. *mesmo*) oraz zanikła na przełomie XVI i XVII wieku podgrupa spółgłosek frykatywnych tzw. świszczących *ss, ç, z*. Te ostatnie wymienia się jako cechy języka hiszpańskiego, który dotarł na kontynent amerykański. Spółgłoski te uległy zanikowi w epoce odkryć geograficznych: na początku XVII wieku pojawia się międzyzębowy fonem θ , przedstawiany w grafii jako *z* (Lapesa 1980). Skąd zatem ten archaizujący system zapisu (fonii?) w osiemnastowiecznym tekście? Wytlumaczeniem może być fakt, że hiszpański, który docierał do Ameryki był zróżnicowany diastatycznie i diatopicznie, hispanizacja kontynentu była procesem trwającym kilka wieków, a amerykańska odmiana hiszpańskiego to specyficzny koiné z bazą w postaci hiszpańskiego z XVI (czasem też z XVII) wieku przybyłego wraz z imigrantami z rozmaitych regionów Hiszpanii do poszczególnych regionów Ameryki Południowej. Najpóźniej właśnie na tereny, na których żył i tworzył o. Blas Pretovio (Sánchez 2003, Vaquero Ramírez 2007). Frago Gracia (1999) nazywa ten proces swoistej niwelacji dialektalnej „kreolizacją językową”. Pozostałe cechy graficzne: brak akcentu graficznego, nieustalona grafia *h, b/v*, zapis nosówek to efekt dużej dowolności w zapisie i braku jednolitej ortografii (co prawda pierwsza publikacja o hiszpańskiej ortografii powstała na Półwyspie Iberyjskim w 1517 r., ale mało prawdopodobne, aby dotarła do rąk naszego jezuitę).

Chociaż cechy morfoskładniowe nie są na ogół widoczne w materiale leksyko-graficznym, właśnie ze względu na tak bogato niekiedy zredagowane hasła słownikowe możemy dostrzec w niektórych z nich: wyrażenia niestosowane we współczesnym hiszpańskim:

- *estando predicando* zam. *mientras predicaba / estaba predicando*,
- dawne analityczne wyrażenie czasu przyszłego *os he de pedir* zamiast *os pediré*,

- czasownik zwrotny z klitycznym zaimkiem *se*: *apretose* zam. *se apretó*,
- dawna, identyczna z łacińską forma zaimka osobowego 1 os. l. mn. *nos* zamiast *nosotros*,
- stosowanie czasownika posiłkowego *aver* zamiast *tener*: *avia de aver cumplido* (akt. *tenía que haber cumplido*)

▪ błędny rodzaj gramatyczny (*los enemistades*, a nie *las enemistades*).

Znowu, analityczna struktura czasu przyszłego czy klityczne zaimki to odbicie ówczesnego hiszpańskiego, w którym mają miejsce nie tyle transformacje, co rozmaitość użyć (*variatio*), z których z czasem niektóre zanikną ustępując miejsca współcześnie używanym formom (Vaquero Ramírez 2007). Podobnie brak specyfikacji składniowej między *haber* a *tener* (podobnie jak konfiguracja użycia *ser/estar*) to klasyczne przykłady zmienności użyć typowych w języku hiszpańskim Ameryki co najmniej do połowy XVIII w. (Vaquero Ramírez 2007), chociaż znowu musimy brać pod uwagę marginalny charakter opisywanego regionu, jego późny kontakt z hiszpańskim i, o czym nie można zapominać, sycylijskie pochodzenie autora. Nie wiadomo, który z tych czynników spowodował użycie zaimka *nos* zamiast używanego od XIV w. i spopularyzowanego w wiekach XVI–XVII zaimka *nos alteros*, który z czasem przechodzi w *nosotros* (Lapesa 1980: 397).

Zebrane słownictwo, rzecz jasna, obfituje w wyrazy związane z religią: *Dios*, *Christo*, *Jesu Christo*, *Madre de Dios*, *Virgen Madre*, *Maria Santissima*, *Demonio*, *yglesia*, *angel*, *apostol*, *agua bendita*, *santiguarse*, *pecado*, *pecado venial*, *purgatorio*, *animas de los difuntos*, *infierno*, *alma*, *sermon*, *predicar*, *cruz*, *voluntad de Dios*, *arrepentimiento*. Notujemy też formy dawne: *aynas* zamiast aktualnego *aína*, *çabullirse* zamiast *zambullirse*, *amancillar* w dawnym znaczeniu ‘wzbudzać żal albo współczucie’. Sama ilość haseł związanych z religią nie powinna dziwić, biorąc pod uwagę i stan duchowny autora, i jego ambicje ewangelizacyjne. Natomiast brak haseł bardziej abstrakcyjnych (apostoł, ewangelia, religia itd.) na korzyść wielu konkretnych przykładów i szczegółowych opisów związany jest być może z użytkowym charakterem dzieła, którego głównym celem była ewangelizacyjna misja, a nie teologiczne dywagacje. Wreszcie, w haśle poświęconym *alevoso* ‘zdradziecki’, autor ucieka do porównania dwóch paralelnych frazeologizmów, jednego w hiszpańskim i drugiego w guarani: zauważa, że to, co w języku hiszpańskim wyraża się za pomocą wyrażenia *de dos caras* ‘o dwóch twarzach’, w guarani odpowiada wyrażeniu *de dos corazones* ‘o dwóch sercach’ (*el Indio dice de dos coraçones*, str. 27r^o) – przykład odmiennej konceptualizacji tego samego zjawiska.

Wnioski

Po przeanalizowaniu nawet tak niewielkiego fragmentu słownika, widać, że fakt, iż autorem słownika jest osoba zakonna, warunki, w jakich powstało dzieło (okres ewangelizacji plemion indiańskich) oraz lokalizacja autora (redukcje misyjne) miały wpływ na charakter dzieła. Ojciec Pretovio nie tylko dokumentuje rozmaite i liczne

wyrazy związane z życiem religijnym, ale też dużą uwagę przykładu do objaśnień, w swoim ewangelizacyjnym zapale przybliżając religię katolicką i jej zasady, przez co niektóre hasła przypominają owe mini-traktaty religijne. W ten sposób słownik dwujęzyczny nabiera cech katechizmu, a nawet książeczki do przygotowania do spowiedzi, za pomocą której przybliża się zakonnikom sposób myślenia penitentów, ale też formuł, jakimi mogą oni operować w trakcie wyznawania swoich przewinień. Widoczne są także elementy moralizatorskie: pobożność, jaką powinien charakteryzować się każdy wierny, rozmaite rodzaje grzechu (zwłaszcza te związane z zachowaniem postu i powściągliwości seksualnej), grzech jako droga do piekła itp.

Zastosowany hiszpański można tłumaczyć na co najmniej dwa sposoby: hiszpański, który zawędrował na kontynent amerykański to głównie język szesnastowieczny, ale też nierzadko siedemnastowieczny, wewnątrznie jeszcze bardzo różnicowany, który na terytoriach pozostających w intensywnym kontakcie z Hiszpanią rozwijał się dynamicznie, przejmując z Imperium wiele cech, ale na terenach oddalonych politycznie i ekonomicznie od Hiszpanii, a taki właśnie był status Wicekrólestwa La Platy, zachował wiele cech archaicznych. Jest też możliwa druga, bardziej banalna przyczyna: Pretovio był Sycylijczykiem, a to oznacza, że zarówno hiszpański, jak i guarani były dla niego językami nabytymi, stąd być może dziwaczne niekiedy struktury gramatyczne czy niedoskonała ortografia.

Niniejszy artykuł stanowi jedynie częściową prezentację jednego z egzemplarzy nieopracowanego dotąd manuskryptu, a przedstawione studium niewielkiego fragmentu stanie się, mamy nadzieję, zachętą do dalszych badań, nie tylko pod kątem gramatyki i słownictwa, ale też rodzaju kontaktów językowo-kulturowych widocznych w materiale leksykograficznym. Istnieją przecież opracowania słowników tego typu¹⁴ – nic nie stoi na przeszkodzie, aby dołączył do nich *Vocabulario de lengua guarani* o. Pretovio, wpisując się tym samym w bogatą i wciąż odkrywaną tematykę językoznawstwa misyjnego.¹⁵

Bibliografia

- ACERO DURÁNTEZ Isabel (2003): La lexicografía plurilingüe español, (in:) *Lexicografía española*, Antonia María Medina Guerra (ed.), Barcelona: Ariel Lingüística, 175–204.
- CENSABELLA María (1999): *Las lenguas indígenas de la Argentina*, Buenos Aires: Eudeba.
- CHAMORRO Graciela (2014): *Phrases Selectas: un diccionario manuscrito castellano-guaraní anónimo*, *Corpus: Archivos virtuales de la alteridad americana* 4/2, on-line, <http://journals.openedition.org/corpusarchivos/1309> (12.02.2019).

¹⁴ Mamy na myśli wyjątkowo liczne opracowania dzieł A. de Moliny (m.in. Hernández 2000 i 2001, Galeote & Figueroa Saavedra 2008 i 2009, López Bernasocchi, Galeote 2010), ale też o. Olmosa (Herrera Aguilar 2011) czy dzieła autorów nieznanych (Gruda 2018).

¹⁵ Chodzi o wydawaną od 2004 r. pod kierownictwem Ottona Zwartjesa i Evena Hovdhaugena serię pt. *Missionary Linguistics* (Amsterdam: Benjamins), czy serię *Colonialism and Postcolonial Linguistics*, w ramach której w 2015 r. pod red. Klausa Zimmermanna i Birte Kellermeier-Rehbein ukazał się tom *Colonialism and Missionary Linguistics* (Berlin & Boston: De Gruyter).

- CHAMORRO Graciela (2018): El artista de la lengua guaraní: vida y obra del misionero Paulo Restivo, (in:) *Encyclopédie internationale des histoires de l'anthropologie*, on-line: <http://www.berose.fr/article1483.html?lang=fr> (12.11.2019).
- CZOPEK Natalia (2008): The Guarani language in the manuscript of Berlin Collection of the Jagiellonian Library, *Fibula* 1: 25–29.
- DAŃBSKA-PROKOP Urszula (1992): Współczesne przekłady francuskie Psalmów. Kilka uwag, (in:) *Biblia a kultura Europy*, Maria Kamińska & Eliza Małek (red.), Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, t. II: 138–146.
- DAŃBSKA-PROKOP Urszula (1993): Remarques sur l'injonction et la textualité dans les Psaumes, (in:) *Complétude et incomplétude dans les langues romanes et slaves, Actes du VIe Colloque international de linguistique romane et slave*, Stanisław Karolak & Teresa Muryn (éd.), Kraków: Wyd. WSP, 59–67.
- DAŃBSKA-PROKOP Urszula (1996): Uwagi o kolędach francuskich, (in:) *Z kolędą przez wieki. Kolędy w Polsce i w krajach słowiańskich*, Tadeusz Budrewicz, Stanisław Koziała, Jan Okoń (red.), Tarnów: Tarnów: Biblos, 495–500.
- DAŃBSKA-PROKOP Urszula (2006): Traduire Jérusalem, (in:) *Traduire la ville*, Jerzy Brzozowski (éd.), Kraków: Wyd. UJ, 33–38.
- DAŃBSKA-PROKOP Urszula (2008): Le paraverbal chez Charles Péguy, *Synergies Pologne* 5 (*Traduire le paraverbal*): 31–38.
- Fibula* = <http://info.filg.uj.edu.pl/fibula/> (05.11.2019).
- FRAGO GRACIA Juan Antonio (1999): *Historia del español de América*, Madrid: Gredos.
- GALEOTE Manuel, FIGUEROA SAAVEDRA Miguel (2008): La contribución de fray Alonso de Molina a la gramaticalización del náhuatl en el contexto de la lingüística misionera, (in:) *Actas del VII Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Concepción Company Company & José G. Moreno de Alba (eds.), Madrid: Arco Libros, t. II: 1281–1299.
- GALEOTE Manuel, FIGUEROA SAAVEDRA Miguel (2009): El *Vocabulario náhuatl-español* (1571): la aportación mayor de fray Alonso de Molina a la lexicografía misionera, *Boletín de Filología* 44/1: 55–81.
- GARCÍA AGUILAR María Idalia, Rueda Ramírez Pedro J. (comp.) (2010): *Leer en tiempos de la Colonia: imprenta, bibliotecas y lectores en la Nueva España*, México: UNAM, Centro Universitario de Investigaciones Bibliotecológicas, on-line, <https://fbd.ub.edu/pub/rueda/2010-Leerentiemposdelacolonia.pdf> (20.01.2019).
- GRUDA Szymon (2018): *Language and Culture Contact Phenomena in the Ayer Vocabulario Trilingüe*, Warsaw: Faculty of Artes Liberales, University of Warsaw.
- GUIBOVICH PÉREZ Pedro (2019): *Imprimir en Lima durante la colonia: historia y documentos, 1584–1750*, Madrid: Vervuert Iberoamericana.
- HERNÁNDEZ Esther (2000): El léxico innovador en el *Vocabulario en lengua castellana y mexicana* de Molina (México, 1571), (in:) *Estudios sobre el español de América: Actas del V Congreso Internacional de "El Español de América" (Burgos, 6–10 de nov. de 1995)*, Hermógenes Perdiguerro & Antonio Álvarez (eds.), Burgos: Universidad de Burgos, 730–741.
- HERNÁNDEZ Esther (2001): *Estudio. Alonso de Molina. Vocabulario en lengua castellana y mexicana* II, Madrid: Ediciones de cultura hispánica.
- HERNÁNDEZ Esther (2018): *Lexicografía hispano-amerindia 1550–1800: catálogo descriptivo de los vocabularios del español y las lenguas indígenas americanas*, Frankfurt am Main: Vervuert Iberoamericana.

- HERRERA AGUILAR Moisés (2011): *El Arte de la lengua mexicana* de Fray Andrés de Olmos (1547). El mérito humanístico de hacer converger dos mundos, (in:) *Memorias de las primeras jornadas de lenguas en contacto*, Tepic: Universidad Autónoma de Nayarit, 59–63.
- LAPESA Rafael (1980): *Historia de la lengua española*, Madrid: Gredos.
- LÓPEZ BERNASOCCHI Augusta, GALEOTE Manuel (2010): *Tesoro castellano del primer diccionario de América. Lemas y concordancias del Vocabulario español-nahuatl (1555) de Alonso de Molina*, Madrid: Editorial Verbum.
- MARZAL Manuel María, NEGRO Sandra (comp.) (2005): *Esclavitud, economía y evangelización: las haciendas jesuitas en la América virreinal*, Lima: Fondo Editorial Pontificia Universidad Católica del Perú.
- NIEDEREHE Hans-Josef (1999): *Bibliografía cronológica de la lingüística, la gramática y la lexicografía del español*, t. III: *Desde el año 1701 hasta el año 1800*, Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- OESTERREICHER Wulf, SCHMIDT-RIESE Roland (2010): *Esplendores y miserias de la evangelización de América: antecedentes europeos y alteridad indígena*, Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- PRETOVIO Blas [Restivo Pablo] (1727–1737): *Vocabulario de lengua guarani*, Jagiellonian Digital Library, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/343963/edition/328511/content> (10–17.11.2019).
- RESTIVO Pablo SI (1696): *Arte de la lengua guarani por el P. Blas Pretovio de la Compañía de Jesus. En el Vruguay. Año de 1696*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, <http://www.cervantesvirtual.com/obra/arte-de-la-lengua-guarani-por-el-p-blas-pretovio-de-la-compania-de-jesus-en-el-vruguay-ano-de-1696/> (08.11.2019).

Abstract

Religious vocabulary in *Vocabulario de lengua guarani* by Jesuit Blas Pretovio
– a research contribution for Hispanic-American lexicography

The purpose of the article is to familiarize the reader with little-known in the history of Hispanic-American lexicography work of Jesuit missionary Blas Pretovio titled *Vocabulario de lengua guarani*, or more precisely with the copy that is in the resources of the Jagiellonian Library and to present the analysis of a fragment of this dictionary in terms of the content of religious vocabulary. We can assume that both the author's religious status and the time and place of creation of the work may have influenced its content. For this purpose, we examine a part of the dictionary (entries for the letter *A*) related to religious topics. The analysis is quantitative, but above all qualitative and includes a graphic-phonetic, morphosyntactic and semantic-lexical level. The obtained results give an insight into the state of Spanish at the time, approximate the importance of the religious element in the lexicographic work in colonial times in South America, but are also an invitation to further research on this dictionary.

